

A SCHWEIDEL JÓZSEF-SZOBOR SORSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

FÁBIÁN BORBÁLA

ABSTRACT

the monuments in the territories annexed by the Treaty of Trianon are often referred to as having been destroyed by the invading Serb/Romanian/Czechs. This is also the case with the Schweidel statue in Zombor, erected in 1905, and the statue of Ferenc Rákóczi II. According to my research, these were removed overnight in January 1920. In the early 1920s, these monuments were located in the yard of the Zombor fire barracks. It was Dr. Lőrinc Fehér, a lawyer from Baja, former mayor of Zombor, who first took the initiative to acquire the statues. The City of Baja, with the help of Dr. György Nikolics, a lawyer from Zombor, made several attempts to purchase the statues. The county of Bács-Bodrog also attempted to acquire the statues. In my paper, I will present these attempts on the basis of the documents of the Baja archives and the contemporary press. Jenő Borsay, the first director of the Baja museum, collected the documents concerning the acquisition of the statues. Jenő Borsay discovered that József Schweidel's father was buried in Baja. He tried to build up a Schweidel cult in Baja. An interesting chapter in the shared history of the two Bácska towns in the years following 1921 can be seen. The memory of Schweidel's statue continues to live on in the memory of the people of Zombor, thanks to literature and especially to János Herceg. According to the information that has been discovered, the statues were melted after 1931.

Kulcsszavak: Schweidel-kultusz, Zombor, Trianon, 1918–1939, szoborrombolás, Baja

BEVEZETÉS

Mérey Katalin a *Mindörökké* című esszéjében foglalta össze, hogy számára a magyar anyanyelve a szülőhelyének történelmét is jelenti, és a családi emlékezetten keresztül a lerombolt szobrok is történeti emlékezetének részei lettek, bár ő ezekkel az alkotásokkal nem találkozhatott. „Fölidézem azt is, ami nincs, mert történelmi tudatot is hoztam onnan; emlékezem Schweidel József hiányzó szobrára, amelyet az apám emlegetett, a lerombolt Szentháromságra, amelyről a nagymama beszélt, a kiszáradt szökőkútra, amelynek a maradványait magam is láttam. Emlékezem a letűnt időre, amelyet képzeletem életben tart, s elgyönyörködöm abban, ahogy mindez a gondolataimban él.”¹

1. kép: Schweidel József szobra Zomborban, a Szabadság téren
(forrás: Rezicska Károly gyűjteményéből)

A ZOMBORI SZABADSÁGHŐS SZOBROK LÉTREJÖTTE

Schweidel József aradi vértanú kultusza a szülővárosában a 19. század végén és a 20. század elején különösen élénken élt. Ennek a kultusznak az egyik élesztője Vértesi Károly volt. Neki köszönhető, hogy 1902-ben emléktáblával jelölték meg szülőháza helyét, és gyűjtést kezdeményeztek szobra felállítására. A szobor létrehozására az országos gyűjtés eredményeként gyorsan összegyűlt a pénz, és 1905. május 18-án a vármegyeháza előtti téren felavatták Mátrai Lajos György alkotását. Ez a siker – és a megmaradt pénz – egy újabb szobor felállításának ötletéhez vezetett: II. Rákóczi Ferenc egész alakos szobrához. Az újabb országos gyűjtés eredményeként hét évvel később leplezték le Jankovits Gyula művét a Jókai téren. Ez volt Magyarország első egész alakos szobra Rákóczi fejedelemről. Az avatási ünnepségről Bosnyák Ernő filmfelvételt is készített, mely napjainkra is fennmaradt.

2. kép: II. Rákóczi Ferenc szobra a Jókai téren
(forrás: Rezicska Károly gyűjteményéből)

A SZOBROK LEROMBOLÁSA

A zombori Schweidel József- és II. Rákóczi Ferenc-szobor – mint a magyar történelem hőseinek állított alkotások – a világháború végén az impériumváltással kerültek veszélybe. Az általános vélekedéssel vagy elterjedt nézettel szemben nem a bevonuló csapatok rombolták le ezeket az emlékműveket.² Eltávolításukra később került sor. A korabeli hírlapi tudósítások 1920-ban írnak arról, hogy az „éjszaka leple alatt” eltávolították a szobrokat. Ez elsőként a *Pesti Napló*-ban februárban jelent meg a *Bácska szenvedései* című cikkben: „az aradi vértanuk egyikének Schweidl tábornoknak Zomborban a vármegyeház előtti díszterén felállított szobra, amelyet egy éjjelen át leemelték és a bika-istállóba vive a jászolhoz kötöttek.”³ Pencz Gusztáv augusztusban már a Rákóczi-szobor ledöntéséről is tudósít: „Schweidel Józsefnek, Zombor nagy szülöttjének, a szabadságharc mártyrjának és II. Rákóczy Ferencnek a város hazafias közönségének adakozásából emelt szobrát a leggyávább módon, az éjszaka leple alatt ledöntötték, – mintha ezzel a vandál pusztítással a szabadságharc glóriás hőseit eltörölhették volna a történelem színpadjáról. De nem kímélték a vallási és kegyeleti dolgokat sem.”⁴

A *Budapesti Hírlap* 1921 novemberében írt arról, hogy lovak segítségével döntötték le a szobrokat.⁵ 1921 októberében nevezték át a zombori Rákóczi utat.⁶ Egy hónappal később a magyarországi királypuccs miatt új katonaságot irányítottak Zomborba, akik puskatussal verték szét a laktanyához közel lévő Erzsébet királyné mellszobrot. A következő évben került sor a városi tanács részéről a Szent Flórián téren álló „gyanús” Szent Flórián-szobor eltávolítására, mert „magyaros sisakja” volt. Helyette később új szobrot állítottak.⁷ A Flórián-szobor eltűnéséről Herceg János is ír a *Módosulások* című, 1989-ben megjelent önéletrajzi regényében, és érzékelteti a ledöntésével kapcsolatos felháborodást: „Flóriánt ledűtötték! – futott végig a városon a vészkiáltás, úgyhogy még a Juhász utcában is kiszaladt a nép erre a hírre. Mert ez már nem is volt »magyar szobor«, mint Rákóczié vagy Schweidelé. De ha már belejötték a dologba a »felelőtlen elemek«, nehéz volt abbahagyni. A tetteseket nem fogták el, a rendőrség azzal a bölcs meggondolással falazott nekik, hogy csak tombolja ki magát a hazafias hevület, aztán majd megnyugszanak a kedélyek. Később erre a célra már csak a magyar műkedvelői előadások megzavarása maradt. Igaz, hogy Flóriánnál is nagyobb felháborodást keltve!”⁸

Más, kisebb alkotások is eltűntek a zombori utcákról. Fekete J. József a *Hova lettek a zombori szobrok?* című cikkében egy kis Flórián-szobrot „a néhai agrárbank épülete emeleti falmélyedés-fülkéjéből” hiányol, és megjegyzi, hogy a „Vadászkürt szálló kapuja melletti falmélyedésében mindkét oldalon a Nimród testvérek kürtös szobrocskái köszöntötték a vendégeket, ezeket 1918 után távolították el”⁹

A zombori festőművész, Husvéth Lajos megfestette a Schweidel-szobrot. A festmény hátoldalára az 1921-es évszám került.¹⁰ 1920 elején még állt a szobor, mert a *Szózat* című lap tudósítója szerint egy Makarics nevű kereskedő indítványozta, hogy döntsek le a szobrokat, és az első világháború idején kivégzett Radoszavlyevics Sztankónak állítsanak szobrot a bronzanyagukból.¹¹

A Schweidel-szobor 1920-as ledöntését egy másik újsághír is megerősíti. A korabeli tudósítás szerint, mely 1920. február 1-jén jelent meg *Egy zombori menekült elbeszélése* alcímmel, a zombori szerbek már február 9-ére várták a békekonferencia kedvező döntését, aminek ünneplése egy Belgrádból való leintés miatt elmaradt. A hír végén szerepel, hogy „az aradi vértanúnak: Schweidel József tábornoknak szobrát szerb diákok és iparoslegényekből álló csőcselék január 23-án hajnalban ledöntötte. 24-én II. Rákóczi Ferenc szobrát akarták szétrombolni, de a szerb ezredes ezt megtiltotta és most négy rendőr őrzi állandóan.”¹² Egy bajai tudósítás szerint az elkövető szerb nacionalista ifjak az ORJUNA (Organizacija Jugoslovenskih Nacionalista) tagjai voltak.¹³ A későbbi tudósítások alapján a két szobor ledöntése egy időben történt. A korabeli források egy része csak a Schweidel-szobor ledöntéséről ír. Valószínűleg a Schweidel-szobor raktárba helyezésekor távolították el a Rákóczi-szobrot is. A másik toposz a ledöntéssel kapcsolatban, hogy bivalyokkal történt.¹⁴ Herceg János zombori író önéletrajzi regényében a Schweidel-szoborról és kultuszról is ír. Ő is csak annyit említ, hogy „egy éjszaka eltűnt a szobor”.¹⁵

MI TÖRTÉNT EZUTÁN A SZOBROKKAL?

Hernády Zsolt, Schweidel József életének kutatója szerint az aradi Szabadság-szoborhoz hasonlóan „Schweidel zombori emléktábláját is eltüntették, ércszobrát beolvasztották a szerb hatóságok 1918 után, csak a szobor kőtalapzata maradt meg a temetőben.”¹⁶ A Schweidel-szobor talapzatáról lehet tudni, hogy 1931-ben ezt a tartalékos tiszték a pravoszláv nagytemetőbe az I. világháborúban elesett katonák sírja fölé helyezték. A másik szobor talapzatát 1921-ben nyilvános árverésen kőfaragóknak eladták.¹⁷ A bronzanyag újraöntésre került, valószínűleg a kragujeváci állami ágyúöntőben. A *Magyar Katolikus Lexikon* szerint a bori bányáknak adták el a fémanyagot.¹⁸ A *Lerombolt Emlékművek* honlap információi szerint a város a bronzot a kragujeváci állami öntödének ajándékozta.¹⁹ Ezen adatok szerint is a beolvasztásra nem a ledöntés után került sor, néhány évig egy raktárban őrizték a két emlékművet.

4. kép: Mátrai Lajos György: Schweidel József, 1905
(forrás: Bácsország, 1905)

„AZ ÉRCSZOBROK AZ UTÓKOR RÉSZÉRE MEGMENTESSENEK”

1921 és 1941 között Bács-Bodrog vármegye székhelye Baja volt. A zombori szobrok két világháború közti történetével kapcsolatban kevésbé ismert tény, hogy Baja városa és Bács-Bodrog vármegye is többször kísérletet tett a megszerzésükre. Ezek közül egyet, Baja város 1938-as próbálkozását Hernády Zsolt is említi.²⁰ Az első visszaszerzési kísérlet a sajtótudósítások szerint 1922-ben volt, amikor a – Műemlékek Országos Bizottsága javaslatára – a Magyar Kormány a jóvátételi bizottsághoz intézett jegyzékében ez a két szobor is szerepelt, mint Magyarország részére kiszolgáltatandó műemlék.²¹

Bajáról az első kezdeményező dr. Fehér Lőrinc, 1913 és 1916 között hivatalban lévő zombori polgármester volt. A két világháború között több újságban is az jelent meg, hogy ő volt Zombor utolsó magyar polgármestere. Valójában ő az

utolsó előtti volt, utódja dr. Kleiner Lajos vármegyei helyettes árvaszéki elnök lett.²² (A bajai születésű Fehér Lőrinc zombori megválasztását valószínűleg a főispánnak is köszönhette, mint a Nemzeti Munkapárt agilis tagja.²³) Fehér Lőrinc beadványa szerint: „Mélységes fájdalommal értesültünk arról, hogy a hazaszeretet 2 ragyogó géniuszának, Rákóczi Ferencnek és Schweidel aradi vértanúnak Zombor szab kir város terein felállított ércszobrait ellenséges kezek ledöntötték és ezek / a nemzeti ereklyék / a tüzoltó laktanya udvarán fekszenek.”²⁴ Erről a *Zalai Közlöny* már 1925. január 4-i számában – a városi közgyűlés előtt – tudósított: „Akció Jugoszláviában lévő műemlékeink áthozatalára. Mint értesülünk, a bajai törvényhatósági bizottság egy indítványra feliratot intéz a magyar kormányhoz, amelyben felkéri, hogy lépjen érintkezésbe diplomáciai utón a jugoszláv kormánnyal azon műemlékek megszerzése érdekében, melyek a megszállott Bácskában a szerb államnak szemet szúrtak. A zombori Schweidl és a Rákóczi szobrot Baján kérik felállítani, ha a magyar kormány diplomáciai összeköttetése sikerrel jár.”²⁵

A bajai levéltárban őrzött iratanyag szerint az 1925. március 5-i közgyűlés tárgyalta a szobrok ügyét, ahol elfogadták dr. Fehér Lőrinc javaslatát. Ezután, április 9-én írt a szabadkai születésű dr. Vojnics (később Borbíró) Ferenc²⁶ „Sombor város közönségé”-hez levelet az ügyben, illetve egy megbízó levelet dr. Nikolics György ügyvédhez a tárgyalások folytatására. A polgármester a siker reményében írta, hogy meg van arról győződve, „hogy a szerb nemzetnél, amely a szabadságért és függetlenségéért a magyar nemzettel együtt küzdött és oly sok vért áldozott: ezen törekvésünk megértésre talál”.²⁷ Dr. Nikolics György május 8-án válaszolt a levélre, hogy Baja város kérvényét beadta. Ebben szerepelt, hogy Baja város mennyit ajánlana a szobrokért és a talapatokért, valamint egy a konzulátus által hitelesített meghatalmazó levelet is mellékelte.

A levéltári iratok közt az maradt fenn, hogy a szobrokért a város fizetne. Akkor a kőből készült posztamensek megvásárlását is ajánlották a zombori hatóságok, bár a bajaiak a kövek megvásárlásától eltekintettek volna. Dr. Fehér Lőrinc beadványát zombori ismerőse – barátja –, dr. Nikolics György (Nikolics Djuro) zombori ügyvéd terjesztette be. Nikolics Zombor város alkapitánya volt a 19. század végén (1886 és 1899 között), egy sikeres nyomozása miatt országosan ismert lett, és tb. rendőrfőkapitányi címet is kapott 1891-ben.²⁸ A 20. század elején ügyvédi irodát nyitott. A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat tagja is volt. Fehér Lőrinc zombori polgármester párbajra hívta 1914-ben, mert nem fogadta a köszöntését, de jegyzőkönyvileg tisztázták az esetet, és ezzel Nikolics tekintélye visszaállt a szerbek előtt.²⁹ Az ügy kaszinó-afféreként folytatódott. Nikolics ekkor kilépett a Magyar Olvasókörből, a Čitaonica³⁰ pedig mellette foglalt állást, mivel annak igazgatója volt.³¹ 1927-ben fél évig miniszteri kinevezéssel Zombor polgármestere volt.

5. kép: Jankovits Gyula: II. Rákóczi Ferenc, 1912
(forrás: Vasárnapi Ujság, 1912)

1926 októberében csonka Bács-Bodrog vármegye közgyűlése is foglalkozott a szobrokkal, diplomáciai lépéseket tettek a visszaszerzéséért.³² A vármegye két világháború közötti jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, és az iratok is csak töredékesen.³³ Dr. Fehér Lőrinc indítványa 1927. november 1-jén került a városi levéltárba, valószínűleg azért, mert a diplomáciai tárgyalások nem jártak eredménnyel. 1929-ben került sor a törvényszéki iratok átadására és az árvaszéki vagyon megosztására is. A vármegyeháza negyvenhárom festményéből ekkor harminckilencet átadtak, és a bajai Petőfi-vármegyeházára szállítottak.³⁴ Ekkor a két zombori szoborért is kiadástási eljárást indítottak, de mivel ezek nem vármegyei tulajdonban voltak, átadásukról a városi hatósággal kellett megegyezni, ami ekkor nem sikerült.

Az 1925-ös beadványt csak 1930. december 5-én tárgyalta Zombor város közgyűlése. A Szabadkán megjelenő *Napló* 1930. december 6-i számában *Szombor város megfestteti a királyi pár arcképét* című, Zombor város képviselő-testületének közgyűléséről szóló beszámoló végén említik meg, hogy a tartalékos tisztek kérték a várostól a szobrok bronzanyagát, hogy az elesett hősöknek emlékművet állítsanak

belőle. Dr. Nikolics György felszólalt, hogy ezeket a szobrokat Baja városa már korábban kérte. Hosszabb vita után „szótöbbséggel elhatározták, hogy a szobordarabokat kiadják a tartalékos tiszteknek”.³⁵ A *Napló*ban már novemberben megjelent, hogy „Hősök emléke készül az eltávolított szombori történelmi szobrok maradványaiból”.³⁶ A jogügyi bizottság ugyanis jóváhagyta a tartalékos tiszték egyesületének kérését, az újság szerint „az emlékmű felállítása tehát rövidesen megtörténhet”.³⁷ Dr. Nikolics György barátjának írt 1930. december 6-i levelében részletesebben beszámolt a közgyűlésről, hogy ő arra hivatkozott, hogy más nemzetek hőseit is meg kell becsülnie a szerb népnek, illetve dr. Szimonovits³⁸ a szobrok művészi értékét kívánta megvizsgáltatni. A közgyűlés után megbeszélést folytatott dr. Konjovits Jocóval,³⁹ a tartalékos tiszték egyesületének elnökével, hogy milyen feltételekkel adná át mégis a szobrokat. Ő azonos súlyú nyers bronzot vagy annak pénzbeli értékét kérte.⁴⁰ Nikolics levelének kézhezvétele után dr. Fehér Lőrinc – mint Zombor város nyugalmazott polgármestere – írt levelet Baja város polgármesterének, dr. Borbíró Ferencnek, hogy tájékoztassa a Schweidel-szobor megszerzése ügyében az újabb fejleményekről. Ezen a levélen (vagy beadványon) dátum nem szerepel, de az irat felzetén az első pecsét 1930. december 9-ei. Fehér Lőrinc szerint a szobor művészeti szempontból is értékes, emellett „országos érdek fűződik ahhoz, hogy a hazafiúi kegyeletnek és a hősi áldozatkészségnek örök időkre szánt szimbóluma a jövő nemzedék számára megmentessék”.⁴¹

1930. december 20-án a város kisgyűlése tárgyalta a szobrok megvételének ügyét, és újból megbízták dr. Fehér Lőrincet a tárgyalásokkal.⁴² A korabeli magyar sajtóban ez éppen fordítva jelent meg, például a *Kis Újság*ban: „Zombor városa ajánlatot tett Bajának...”⁴³ A bajai ajánlatot – mely dr. Nikolics György javaslatával megegyezett – a polgármester, dr. Borbíró Ferenc fogalmazta meg, és fordította szerbre, ugyanis Baja megszállásának első éveiben szerbül tanult. „Baja város közönségének kegyeletes kívánsága az, hogy a nagy szabadsághősöknek Rákóczi Ferencnek és Schweidelnek, az aradi vértanúnak Somborban álló szobrait a pusztulástól megmentse”.⁴⁴

1931. február 10-én Nikolics György telefonon már arról értesítette barátját, hogy a szerb külügyminisztérium hajlandó a szobrokat kiadni, amiről hamarosan hivatalos értesítést is fog kapni a város.⁴⁵ Az értesítés nem érkezett meg. Március 17-én egy szomorú esetről is tájékoztatott Nikolics, miszerint a hónap elején két jól öltözött ember fejszéssel megjelent a városi raktárban, és a Rákóczi-szobor mellkasát megrongálták. A tartalékos tiszték egyesülete 2500 kg bronzot kért, bár a két szobor súlya csak 1150 kg. Nikolics azt javasolta, hogy Baja városa ajánlja fel a 2500 kg bronz kifizetését, ami 5300 pengő lenne.⁴⁶ A levélre május 23-án válaszolt a bajai polgármester, kijelentve, hogy a város hajlandó a 2500 kg bronz árát kifizetni, mivel „Baja város közönségének kegyeletes kívánsága az, hogy a nagy

magyar szabadsághősöknek Rákóczy Ferencnek és Schweidelnek, az aradi vértanúnak Zomborban álló szobrait a pusztulástól megmentse”.⁴⁷ Az irat felzetén lévő ceruzás megjegyzés szerint a szobrok árát az 1908 óta gyűjtött Türr-szoboralapból fedezték volna.⁴⁸ Az ügyel a vármegye közgyűlése is foglalkozott, pénzbeli támogatást javasoltak a szobrok megvásárlásához.⁴⁹

A Rákóczi-szobor megrongálásáról az egyik bajai újság is beszámolt, zombori tudósítójuk szerint az március 2-án vagy 3-án történt. A lap egy másik írásában a Schweidel- és a Rákóczi-szobor „beszélgetése” formájában mondta el, miért történhetett a rongálás. A Schweidel József-szobor szerint: „Valamikor tiszték, még ha a tartalékba sülyesztett kiadásból valók voltak is, nem voltak képesek ilyen orvátadásra. Tudom, hogy az illető merénylők siettetni akarták evvel a vitézi tettel azt, hogy a mi anyagunk mielőbb a szerb hősi halottak sirdombján domboruló emlékmű anyagává változzék. És az élők, akik ezt meg akarták csinálni, nem gondoltak arra, hogy a szerb hősi halottak mind elpirultak a földben akkor, amikor a vitéz szerb nép fiai úgy akarták megbecsülni a maguk hősi halottainak emlékéit, hogy ugyanakkor bemocskolták, megbecstelenítették egy másik hasonlóan vitéz, lovagiasan gondolkodó nép fiainak az emlékéit.”⁵⁰ Erre válaszolta a Rákóczi-szobor: „Én már nem törődöm semmivel. Evvel a szoborcsonkitással sem, amivel Marinkovics szerb külügyminiszter bizonyára nem fog dicsekedni a Népszövetség előtt. Múzeumba kívánczó loomtárt tárgy vagyok. Elsekélyesedtem. Elposványosodtam. Szimbólummá avatott a magyar nép hálája, ami a legalkalmasabb forma arra, hogy bevonuljak a történelmi elfeledettségbe.”⁵¹

Az országos lapokba is bekerült a szobrok Bajára kerülésének híre. A *Budapesti Hírlap*ban 1931. augusztus 23-án, a *Rákóczi- és Schweidel-szobrok útja Zomborból Bajára* címmel megjelent cikkben több elírás is található, például dr. Fehér Lőrincet „Lőrincz György dr.”-nak nevezi, Nikolics Györgyből pedig Nikolics József lett.⁵² A két zombori szobor története kapcsán gyakran idézik ezt a cikket, például Elbe István is a *Rákóczi-emlékek – Zombor* című blogbejegyzésében.⁵³

SCHWEIDEL-KULTUSZ BAJÁN

1933-ban Borsay Jenő⁵⁴ községi jegyző, gyűjtő, amatőr régész, családfakutató – a bajai múzeum egyik alapítója és első vezetője, a Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat egykori tagja – megalálta a bajai Rókus-temetőben Schweidel József édesapjának sírkövét. A polgármester figyelmét is felhívta arra, hogy a jövőben a korábban elhanyagolt sírt gondozzák. Beadványában felvetette, hogy ez is egy jogcím lehetne a zombori Schweidel-szobor megszerzésére. A polgármester a sír gondozását elrendelte, viszont a szobor megszerzéséről azt írta, hogy nincs módja ezzel kapcsolatban diplomáciai lépéseket tenni.⁵⁵

Borsay Jenő a nyughelyre a helyi iskolák figyelmét is felhívta, amelyet ezután a bajai leányiskolák rendszeresen feldíszítettek, megkoszorúztak. 1937-ben Borsay a Rókus-temetőben megtalálta Schweidel József nővérének, borsodi Latinovits Benjamin feleségének, Schweidel Annának sírkövét is.⁵⁶ Ettől kezdve mindkét sírt gondozták. Először Borsay vetette fel, hogy Aradról haza kellene hozatni Schweidel József hamvait Bajára. 1938-ban több lap is hírt adott, hogy a városban mozgalom indult a kivégzett tábornok hamvainak Baján való örök nyugalomra helyezéséért.⁵⁷ A 20. század második felében az említett sírok és sírkövek elvesztek, napjainkban már nem találhatók meg.

„RÁKÓCZI- ÉS SCHWEIDEL-SZOBROK ÚTJA ZOMBORBÓL...”⁵⁸

1931-ben a Schweidel-szobor talapzatáról eltávolították a feliratokat, majd a zombori pravoszláv temetőben állították fel újra. A kő posztamensre a „Hőseinknek” (Херојима) feliratot vésték, az első világháború szerb önkénteseinek emlékére. A szerb tartalékos tiszteknek tehát nem sikerült bronzanyagot szerezniük a tervezett emlékművükhöz. Az emlékmű tetejére 2007-ben került egy kereszt. F. Cirkl Zsuzsa szerint a bori bányáknak adták el a szobrokat, és az ezért kapott bronzból készült Sándor szerb király lovas szobra.⁵⁹

A szobrok sorsáról a levéltári iratok szerint nem kapott tájékoztatást Baja városa vagy Bács-Bodrog vármegye. 1934-ben az új II. Rákóczi Ferenc-szobor felállítására kapcsán az újságokban arról cikkeztek, hogy egyszerűbb lenne Zomborból megszerezni a szobrot. Ekkor egy új nevet, a nyugalmazott kir. tanfelügyelőt, Faragó Jánost is említik, mint aki a szobrok visszaszerzésének egyik elindítója volt. A levéltári iratokban és a bajai újságokban az ő nevével nem találkoztam ennek az ügynek kapcsán. Ekkor írtak arról, hogy a szobrokat a „szerb hadviseltek otthonának raktárában” tárolták, ami minden valószínűség szerint téves információ.⁶⁰ Dr. Nikolics György levelében a városi raktárat említette a szobrok tárolási helyeként. Az újságok szerint Bács-Bodrog vármegye kisgyűlése foglalkozott a szobrokkal, és írtak Zomborba a szerb hadviseltek egyesületének.⁶¹

Négy évvel később ismét írnak erről. A *Magyarország* című lap szerint „A zombori Rákóczi és Schweidel szobrokat haza akarja hozatni Bács megye”. Fraknóy Mihály,⁶² az árvaszék elnöke indítványozta, hogy az ügyben keressék meg a kormányt.⁶³ Ekkor a helyi lapok szerint a vasúti forgalom várható újraindítása a szobrok Zomborból való elszállítását is megkönnyítené. 1938-ban a város idegenforgalmának fellendítése érdekében ajánlotta az egyik helyi lap cikkírója a szobrok megszerzését.⁶⁴

3. kép: Dr. Nikolics György
(forrás: a Magyarország és a Nagyvilág 1897. évi számából)

Bulvárhírnek tekinthető az *Uj Magyarország* cikke, az *Egy szoborfej regényes útja Zombortól Belgrádon át Budapestig*, mivel azt állítja, hogy a Schweidel-szobor fején kívül a talapzat néhány domborművét is elhozta.⁶⁵ A Schweidel-szobor talapzatán nem volt dombormű, viszont a Rákóczi-szobor posztamentjét három dombormű ékesítette. A Borsay-gyűjteményben fennmaradt, hogy néhány évvel korábban Baja városánál is jelentkezett egy budapesti vendéglős, hogy nála található a Schweidel-szobor feje. Akkor Lyka Károly segítségével próbált Borsay Jenő szakértőt találni a szobor azonosításához. A levéltári iratok közt nem maradt fenn, hogy sor került-e a szakértői vizsgálatra.⁶⁶

A *Budapesti Hírlap* 1931-es cikke (*Ha megérkezettek volna a szobrok...*) szerint Baja főterére, a Szentháromság térre kerültek volna.⁶⁷ Bács-Bodrog vármegye 1929-ben azonban egészen más helyre tervezte a felállításukat. A Schweidel-szobor a Petőfi-vármegyeházával szemben lévő térre került volna, hiszen Zomborban is a vármegyeháza előtti téren állt. A Rákóczi-szobor helye pedig a közelben lévő Bácska tér lett volna, a vasútállomás közelében.⁶⁸ Két évvel később a helyi újság szerint a város is a bajai vármegyeház előtti téren tervezte felállítani az egyik szobrot.⁶⁹

ÖSSZEGZÉS

A zombori Schweidel József- és II. Rákóczi Ferenc-szobrok sorsa már keletkezésükkor összefonódott. Ledöntésük nem 1918-ban, hanem 1920-ban történt. Január 23-án éjszaka a Schweidel-szobrot döntötték le, a másikat később távolították el. A magyar történelemmel kapcsolatos más szobrokat is elpusztították 1918 után

Zomborban, például Erzsébet királyné mellszobrát. A városház előtti térről a Ferenc-oszlopot távolították el. Különös sors jutott Szent Flórián szobrának is, mert a lerombolt helyett újat állítottak.

Dr. Fehér Lőrinc indítványára Baja már 1925-ben megpróbálta a szobrokat megvásárolni Zombortól. Az első tárgyalásokon a zomboriak a szobrok és a talapzataik eladásához is ragaszkodtak. 1931-ben pedig több bronzot – vagy ennek pénzbeli értékét – kértek a szobrokért, mint a valós súlyuk. A helyi levéltári iratok és a korabeli újsághírek alapján nehéz megállapítani, hogy miért nem teljesült Baja város kívánsága, hogy a zombori Rákóczi- és Schweidel-szobor Bajára kerülhessen. Az egyik ok minden bizonnyal a két ország közötti feszült diplomáciai kapcsolat lehetett. Dr. Nikolics György zombori ügyvéd 1925-ben úgy vélte, hogy „a hangulat kedvező, sőt biztosra veszem, hogy óhajuk teljesezésbe megy”.⁷⁰ 1931-ben az egyik bajai újságíró *Mikes Kelemen levele Baja városához* című cikkében fogalmazta meg, hogy „siessen a város míg nem késő”.⁷¹

Borsay Jenő, a bajai múzeum első vezetője összegyűjtötte a szobrokra vonatkozó iratokat. A „Zomborból a Rákóczi és Schweidel szobrok megszerzése 1925-40.” mappa napjainkban a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltárának bajai részlegében található, a XV. 33. fondban, a „Borsay-gyűjteményben”. Borsay Jenő megpróbálta a Schweidel-kultuszt Baján is létrehozni, bár kisebb mértékben, mint az az első világháború előtt Zomborban létezett, ahol a „Március 15. Ünnepelet rendező Állandó Bizottság” volt az 1848-49-es forradalom és szabadságharcra emlékezve a Schweidel-szobornál tartott ünnepek szervezője.

A két szobor és talapzataik ledöntésük után a tűzoltó laktanya udvarára kerültek. 1930 körül a városi raktárban őrizték őket a levéltári iratok szerint. Ebből az őrzési helyből 1938-ra a magyar hírlapok szerint a vármegyeház pincéje lett. További kutatásokat igényelne, hogy ez az újságírók Zomborból szerzett adatai vagy a saját elképzelésük alapján került a lapokba. Kutatásaim szerint több esetben az országos sajtóban a Schweidel József- és a II. Rákóczi Ferenc-szobrokkal kapcsolatban téves információkat közöltek.

A megismert adatok alapján 1931 után olvastották be a szobrokat, ezért az 1931 utáni visszaszerzési kísérletek már nem vezethettek eredményre. Az 1931-es évet megerősíti, hogy a Schweidel-szobor posztamense ekkor került a zombori pravoszláv temetőbe, ahol emlékműként állították fel.

A Schweidel-szobor a zomboriak emlékezetében tovább élt, ami az irodalomnak és elsősorban Herceg Jánosnak köszönhető, bár „a terekről eltűntek a szobrok”.⁷² Napjainkban a képeklapok, néhány fénykép, Bosnyák Ernő filmje, valamint Husvéth Lajosnak a Schweidel-szoborról készült festménye őrzi az emléküket.

JEGYZETEK

- 1 Mérey Katalin: *Mindörökké*. In: Aracs, XVIII. évf. (2017) 2. sz. 67.
- 2 Például *Délvidéki képeslapok a XIX. és XX. századból*. Szerk.: Fejős Sándor – Forró Lajos – Molnár Tibor, Magyarkanizsa, 2020. 20.; *Vajdasági ládafia*. Szerk.: Berényi Emőke és Herédi Károly, Újvidék, 2022. 284.
- 3 Pesti Napló, LXXI. évf. (1920) 52. sz. 6.
- 4 Pencz Gusztáv: *Bácskai könnyek....* In: Egyetértés, II. évf. (1920) 183. sz. 3.
- 5 „A megszállott Bácskából a fővárosba érkezett egyik barátunk írja nekünk: A pozsonyi szoborrombolásról megjelent hírekkel kapcsolatban nem lesz érdektelen az a hír, hogy a csehek méltó szövetségese a szerb »felszabadító« ugyanolyan rendszerrel tüntette el a Zomborban felállított Schweidel-szobrot és Nagy-Magyarország első II. Rákóczi Ferenc szobrát. A két kulturmunka között csak az a különbség, hogy a míg a csehek nappal és hatósági védelemmel dolgoztak, addig a szerbek éjnek idején kötelet kötöttek a szoboralakokra és lovak segítségével rántották le a két szép emléket arról a helyről, ahová a magyarság halája és kegyelele állította.” (Budapesti Hírlap, XLI. évf. [1921] 157. sz. 6.)
- 6 Lányi Károly: *A zombori II. Rákóczi Ferenc szobor*. In: Bácsország, 2003/7–9. (26. sz.) 87.
- 7 „A jámbor hívek felzúdulása persze fölvilágosította a város urait, hogy milyen bölcs dolgot cselekedtek. A hibát jóvá kellett tenni és már a régi helyén új szobra áll Szent Flóriánnak, de – sisak nélkül, nehogy még egyszer magyar tábornoknak nézze valami rémlátó szerb.” (Pesti Hírlap, XLIV. évf. [1922] 155. sz. 7.)
- Zsoldos Benő szerint a szerbek ismeretlen magyar generálisnak nézték a Szent Flórián szobrot. (Zsoldos Benő: *Hogyan lett szent Flóriánból – magyar generális?* In: Magyarság, XV. évf. [1934.] 121. sz. 12.)
- 8 HercegJános:*Módosulások*.https://reader.dia.hu/document/Herceg_Janos-Modosulasok-41260.(letöltés:2025.január 19.)
- 9 Fekete J. József: *Hova lettek a zombori szobrok?* In: Magyar Szó, LXVIII. évf. (2011) 34. (21900.) sz. 16.
- 10 Ninkov K. Olga: *Vajdasági Magyar Képtár (1830-1930)*. Szabadka, 2014. 34., 106.
- 11 Szózat, II. évf. (1920.) 27. sz. 2.
- 12 Halasi Ujság, II. évf. (1920) 9. sz. 3.
- 13 Független Magyarság, XXIX. évf. (1929) 142. sz. 1.
- 14 Pl. szoborrombolás. In: Magyar Katolikus Lexikon. lexikon.katolikus.hu/S/szoborrombolas.html (letöltés: 2025. január 19.)
- 15 Lásd Herceg János *Módosulások* című regényét.
- 16 Hernády Zsolt: „*Ha legyőznek is bennünket, de bírni soha nem fognak*”. *Schweidel József tábornok élete*. h.n., 2018. 184.
- 17 leromboltemlekmuvek.hu (letöltés: 2025. január 19.)
- 18 szoborrombolás - Magyar Katolikus Lexikon. lexikon.katolikus.hu/S/szoborrombolas.html (letöltés: 2025. január 19.)
- 19 <https://leromboltemlekmuvek.hu/map/19.117709825195156/45.77001762851127> (letöltés: 2025. január 19.) és <https://leromboltemlekmuvek.hu/map/19.117709825195156/45.77001762851127> (letöltés: 2025. január 19.)
- 20 Hernády 2018. 184.
- 21 Szemere Pál: *Szobor és műemlékvándorlás*. In: Ruzinkói Magyar Hírlap, III. évf. (1922) 52. sz. 3.
- 22 *Zombor új polgármestere*. In: Zombor és vidéke, XXXV. évf. (1916) 18. sz. 1–2.
- 23 dr. Fehér Lőrinc (Baja, 1876 – Baja, 1966) 1906-tól városi hivatalnok volt Baján, 1907-től aljegyző, 1910 tb. főjegyző. haszonbérelő, 1930-tól ügyvéd. A két világháború között a bajai törvényhatósági bizottsági tagja.
- 24 Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BKML) XV. 33. Bajai múzeumi gyűjtemény (Borsay-gyűjtemény) 6. d.
- 25 Zalai Közlöny, LXIV. évf. (1925) 3. sz. 1.

- 26 dr. Vojnics Ferenc (Szabadka, 1879 – Ligonier, 1962) a kolozsvári egyetem jogi karán államtudományokból doktorált. 1931-től a vezetékeve Borbíró. Szabadkai városi tisztviselő, 1908 és 1915 között főjegyző, 1915-től 18-ig, majd 1921 és 1937 között Baja város polgármestere, 1939-ben Kassa főispánja. (Fábián Borbála: *A főispáni hivataltól a főispánságig*. In: *Bácsország*, 2009/1. 40–48.)
- 27 MNL BKML XV. 33. 6. d.; A városi jegyzőkönyvek töredékesen maradtak fenn, például az 1925. évi jegyzőkönyv is hiányos. (MNL BKML IV. 1401. 1925. évi jkv.)
- 28 dr. Nikolics György (Zombor, 1859 – Zombor, 1935) iskoláit Zomborban végezte, a jogi egyetemet Budapesten, a Thököliánium ösztöndíjasa volt (Napló, 1935. szept. 4. 1.). 1914 szeptemberében a túszként fogva tartott 12 tekintélyes szerb polgár egyike volt (Dunántúl, 1914. szept. 19. 3.). A zombori demokrata párt elnöke, az önkéntes tűzoltó egyesület elnöke, a magyar Polgári Kaszinó tagja.
- 29 *Így is mulatnak a Bácskában*. In: *Délmagyarország*, III. évf. (1914) 140. sz. 6.
- 30 Baján ma is működő, tekintélyes múlttal rendelkező bunyevác olvasókör.
- 31 Pesti Napló, LXV. évf. (1914) 160. sz. 14.
- 32 *Bácsbodrog vármegye évszáró közgyűlése*. In: *Független Magyarország*, XXVI. évf. (1926) 141. sz. 1.
- 33 *Apró Erzsébet: Bács-Bodrog vármegye levéltára*. In: *Levéltári Szemle*, LXVI. évf. (2006) 1. sz. 7–26.
- 34 Fábián Borbála: *Bács-Bodrog vármegye a Trianon utáni Magyarországon. Csonka Bács-Bodrog vármegye az 1921 utáni években. 2. rész*. In: *Bácsország* 2020/3. sz. (92. sz.) 18–25. – Petőfi-vármegyeházának azért is nevezték el az épületet 1924-ben, mert a zombori vármegyeháza visszaszerzéséről nem mondtak le, és ebben az évben Petőfi születésének centenáriumát ünnepelte az ország.
- 35 Napló, XXXI. évf. (1930) 332. sz. 3.
- 36 Napló, XXXI. évf. (1930) 317. sz. 3.
- 37 Napló, XXXI. évf. (1930) 317. sz. 4.
- 38 Dr. Szimonovics Radivoj (1858–1950) zombori orvos, amatőr fényképész, turista, a Műkedvelő Fényképezők Egyesületének elnöke (Gebauer Hanga: *A fényképező orvos*. In: *Bácsország*, 2017/ 2-3. sz. [80. sz.] 60–61.)
- 39 zombori ügyvéd
- 40 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 41 Uo.
- 42 Bajai Ujság, XII. évf. (1930) 291. sz. 1.
- 43 Kis Ujság, XLIII. (1930) 291. sz. 8.
- 44 MNL BKML XV. 33. 6. d.
- 45 *Rákóczi és Schweidel szobrok hamarosan átkerülnek*. In: *Bajai Ujság*, XIII. évf. (1931) 32. sz. 2.
- 46 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 47 Uo.
- 48 Türr István emlékére 1931-ben egy kilátót építettek a Duna és a Kamarás-Duna torkolatánál, amelyen Türr István domborművét helyezték el.
- 49 *Független Magyarország*, XXXI. évf. (1931) 88. sz. 1.
- 50 *Két szobor beszélget. Kis jelenet a zombori városi magazinban*. In: *Független Magyarország*, XXXI. évf. (1931) 44. sz. 2.
- 51 Uo.
- 52 *Budapesti Hírlap*, LI. évf. (1931) 190. sz. 16.
- 53 Elbe István: *Rákóczi-emlékek – Zombor*. *Trianon 100 – Emlékműveink sorsa a Kárpát-medencében*. 38. rész. (https://nemzetikonnyvtar.blog.hu/2021/01/14/rakoczi-emlekek_zombor (letöltés: 2025. január 19.))

- 54 Borsay Jenő (Zombor, 1872 – Baja, 1939) bátmonostori jegyző, éremgyűjtő, 1937-től a bajai városi múzeum első vezetője.
- 55 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 56 Schweidel Józsefnek egy nővére és egy húga volt.
- 57 Pesti Hírlap, LX. évf. (1938.) 227. sz. 11.; Ujság, XIV évf. (1938) 227. sz. 10.
- 58 Budapesti Hírlap, LI. évf. (1931) 190. sz. 16.
- 59 F. Cirkl Zsuzsa: *Csonka talapzatok*. In: Magyar Nemzet, LXI. évf. (2006) 301. sz. 40.
- 60 Uj Nemzedék, XVI. évf. (1934) 206. sz. 4.
- 61 Kiskunhalas Helyi Értesítője, XXXIV. évf. (1934) 74. sz. 2.
- 62 Dr. Frank Mihály Fraknóy-ra magyarosította a nevét. 1911-től nyugdíjazásig Bács-Bodrog vármegye árvaszéki elnöke. Az 1920-ban Zomborból kiutasított tisztviselőket ő vezette Jánoshalmára.
- 63 Magyarország, XVI. évf. (1934) 206. sz. 6.
- 64 *Baja város idegenforgalmának az lenne egyik alapja, ha rövidesen megszerezné a város Zomborból II. Rákóczi Ferenc és Schweidel József szobrát*. In: Független Magyarság, XXXVIII. évf. (1938) 168. sz.. 1.
- 65 Uj Magyarság, VIII. évf. (1941) 150. sz. 4.
- 66 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 67 Budapesti Hírlap, LI. évf. (1931) 190. sz. 16.
- 68 Független Magyarság, XXIX. évf. (1929) 142. sz. 1.
- 69 Független Magyarság, XXXI. évf. (1931) 88. sz. 3.
- 70 MNL BML XV. 33. 6. d.
- 71 Független Magyarság, XXXI. évf. (1931) 92. sz. 3.
- 72 Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva, Herceg János* – részlet. In: Élet és irodalom, XLIX. évf. (2005) 1. sz. 21.